

Bölüm 5

BOURDİEU'NÜN HABİTUS VE SERMEYE KURAMLARI EKSENİNDE YOKSULLUK VE SOSYAL DIŞLANMAYI TARTIŞMAK¹

Mehmet KOCA²

GİRİŞ

Günümüz toplumlarının önemli sorunlarından biri artan eşitsizliklerdir. Özellikle uluslararası anlamda göçlerin artması, kentsel alanlarda nüfusun yoğunlaşması, çalışma hayatındaki mesleki değişimler bu eşitsizlikleri daha da derinleştirmiştir. Artan bu eşitsizliklerle birlikte toplumsal sınıflar arasındaki mesafe giderek açılmış, yeni biçimler almaya başlamıştır. Hatta son zamanlarda sınıf-altı kavramından sıkça söz edilmeye başlanmıştır. Bireylerin sınıfsal konumlarını belirlemede sahip oldukları ya da olmadıkları maddi mal varlıkları ya da gelirlerinin yanı sıra kullanmış oldukları dil, almış oldukları eğitim, arkadaş çevreleri hatta okumuş oldukları kitapların sayısı gibi sosyal, kültürel ve simgesel sermayelerin önemi de giderek artmıştır.

Toplumsal sınıflar ve bireyler az ya da çok bazı (ekonomik, kültürel, sosyal ve simgesel) sermayelere sahiptirler. Bu nedenle toplumda sadece bir eşitsizlik türü değil de ne kadar sermaye türü varsa o kadar çok eşitsizlik türü vardır denilebilir (Jourdain and Naulin, 2016, s. 109). Bu sermayelerden bazı sınıf ve bireylerin yoksun olması onların toplumsal alandaki mücadelede savunmasız kalmalarına ve dolayısıyla da yoksulluk ve yoksulluğa bağlı dışlanma gibi dezavantajlı konumda olmalarına yol açmaktadır. Diğer yandan yoksul yardımları ile sermaye edinim çabaları onların mevcut konumlarını pekiştirmekte, hatta yoksulluk kültürü sarmalı içine dahi çekebilmektedir.

Yoksullar, yaşadıkları toplumun sosyal ilişkiler ağının dışına çıkarak dezavantajlı konuma gelmekte, içine düştükleri koşullardan kurtulmak için

¹ Bu çalışma, Prof. Dr. Ali Erkul'un danışmanlığında 2015 Tarihinde tamamlanan "Kentsel Yoksulluk Yoksul Yardımları ve Dışlanma (Sivas Merkez İlçe Örneği)" isimli doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

² Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, mehmetkoca@odu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0003-1930-121X

yeterliliklerden (sosyal, kültürel, ekonomik ve simgesel sermayeden) kısmen veya tamamen yoksun kalarak dışlanabilmektedir. Böylece yoksul yardımları ile gündelik yaşamlarını sürdürme eğilimleri giderek artabilmektedir. Yoksullukla mücadele aracı olan yoksul yardımları, onların aile ve iş planlamalarında, çevreleriyle, toplumdaki kurumlarla olan ilişkilerinde ve bunların etrafında şekillenen davranış örüntülerinde önemli roller oynayabilmektedir (Koca, 2015, 2015a; Erkul ve Koca, 2016).

Simmel'e göre yoksul, elindeki araçları amaçlarına ulaşmaya yetmeyen kişidir. Bu bağlamda her ortam ile her toplumsal sınıfın kendine özgü ihtiyaçları vardır ve bu ihtiyaçların karşılanmaması yoksullukla sonuçlanır. Son derece girift olan bu tanımlama yoksullukla sınıf arasında ilişki kurmakta yoksulluğun belirlenmesi konusunda sınıfı ön plana çıkarmaktadır. Yoksulluk içinde olan kişilerin sahip oldukları araçlarla ait oldukları sınıfın ihtiyaçları arasındaki uyumsuzluk yoksullukla sonuçlanır (Simmel, 2009). Bu eksende yoksullukla yoksulluk kültürünün farklı şeyler olduğunu, bir bireyin yoksul olabileceğini fakat aynı bireyin yoksulluk kültürü içine girmediği söylenebilir (Lewis, 1971). Sınıf-altıda denilen yoksulluk kültürü daha çok gündelik hayatta karşılaştığı sıkıntılardan yoksul yardımları ile kurtulmak için pratikler geliştiren kişidir. Buradaki en önemli ayrımlardan biri geçimi sürdürebilmektir. Yoksullar belirli bir geçim stratejisi izleyerek (kayıt dışı sektörlerde çalışmak, göç etmek gibi) kendilerinin ve ailelerinin içine düştükleri sıkıntıları bir nebze de olsa azaltmanın yollarını arayabilir. Böylece izlenen geçim stratejileri, Lingman'ın (2005, s. 16) da belirttiği üzere, hane halklarının aynı seviyede hayatta kalmak veya yukarı doğru hareketlilik elde etmek için iç ve dış faktörlere tepki olarak yaptığı bir dizi ayarlamayı ifade eder.

Geçim stratejisi analizinde bireyler pasif değil, üretken ve aktif aktörler olarak görülür. Ancak bireylerin geliştirmiş oldukları stratejiler, onları sahip oldukları kaynaklardan ve yapısal koşullardan bağımsız değildir (Güneş, 2010; Didero, 2012). Yapılan "Kentsel Yoksulluk Yoksul Yardımları ve Dışlanma (Sivas Merkez İlçe Örneği)" adlı çalışmada katılımcıların yüzde 80'i herhangi bir sosyal güvencesi olmadığını yüzde 20'si ise olduğunu belirtmiştir. Aynı çalışmada katılımcıların yüzde 80'i bir mesleğinin olmadığını yüzde 20'si ise olduğunu söylemiştir. Diğer yandan yüzde 90'ı ise gelir getirici bir mesleğe sahip olmadıklarını belirtmişlerdir (Koca, 2015, ss. 172-174). Yoksullar, kayıt dışı ekonomiye eklenmiş ve buna bağlı olarak düşük gelire sahip olmakla birlikte kötü barınma koşulları ve yetersiz beslenme durumları içinde olabilirler. Onlar her ne kadar bu işin seçilmesi için özgür hareket ediyorlar gibi görünseler de kayıt dışı ekonomiye eklenme durumlarının sahip oldukları kaynaklarla ve yapısal sorunlarla ilişkisi vardır.

Diğer yandan yoksul yardımları, yoksul bireylerin yaşadıkları günlük ekonomik sıkıntıların üstesinden gelmek için başvurdukları araçlarından biri olabilir ancak bunun sürekli hale gelmesi ve belirli bir davranışa ve beklentiye dönüşmesi sınıf-altı da olarak ifade edilen yoksulluk kültürüne yol açabilir. Bourdieu'nün ifadesi ile yoksul yardımları ekseninde habituslar oluşturabilir. Çünkü Ritzer'e (2011, s. 399) göre, Bourdieu'nün toplum çözümlemesinde habituslar, pratikler aracılığı ile üretilirken, toplumsal dünyada pratikler aracılığı ile üretilir.

Belirli bir sınıfın üyeleri benzer davranış ve beklentiler içine girer. Çünkü onlar aynı sınıflamayı, değerlendirmeyi, yargı ve algıyı paylaşırlar. Bu bireysel ve sınıfsal algılar, seçimler ve davranışlar arasındaki ara süreçler benzer sınıfa ait habitusların yapısal eğilimlerini yani sınıfsal habituslarını oluştururlar. Sınıfsal habitus benzer konumda olan bireylerin kolektif bilinci olarak ifade edilir ve bireylerin dünyayı aynı biçimde sunmaları, belirli bir tarzda sınıflama yapmaları, değerlendirmeleri, seçmeleri ve davranışları olanaklı hale getiren bilişsel ve duygusal anlamda kılavuzluk yapar (Tatlıcan ve Çeğin, 2016, s. 326). Dolayısıyla yoksullar arasında yoksulluk kültürü gelişebilir ve o kültür onları sınıf-altına çekebilir.

Bu çalışmada Bourdieu'nün kuramından yola çıkarak yoksulluk kültürü ve sınıf-altı kavramları tartışılacaktır. Fakat öncelikle Bourdieu'nün alan, habitus ve sermaye kavramları üzerinde durulacak ardından yoksulluk ve sosyal dışlanma konusuna yer verilecek.

Bourdieu'da Alan, Habitus ve Sermaye

Bourdieu 'alan'ı yapısal olarak görmemiş, rasyonel olarak düşünmüştür (Ritzer, 2011, s. 399). Ona göre alan, konumlar arasındaki nesnel ilişkilerin bir ağı veya biçimlenmesi olarak ifade edilir (Bourdieu and Wacquant 2003, s. 81). Birçok alan vardır ve kategorik olarak ekonomik, sofistik veya bilimsel terimlerle ifade edilir. Farklı alanlar görece olarak özerktir, ancak yapısal olarak benzeşiktir. Tüm alanlar toplumsal alan tarafından kapsanır ve bu alan da iktidar alanını içerir. Bireysel alanların yapısı, o alan içinde failer tarafından elde edilen konumlar arasındaki ilişkiler tarafından tanımlanır. Bu nedenle Bourdieu alanı dinamik bir sistem olarak görür. Bu kavramın amacı, failerin herhangi bir konumlandırma setinin ilişkisel olarak ve failerin kendilerinin analizine gerek kalmadan analiz edilmesine imkân vermektir (O'Hara, 2000, s. 43). Alan ile habitus arasında sıkı bir bağ vardır (Wacquant, 2003, s. 28) ve bu eksende kavramın ne olduğunun ortaya konması önemlidir.

Bourdieu'ya göre faillik, sosyal aktörlerin kurallardan ve yapılardan bağımsız olarak eylemde bulunma yeteneği olarak tanımlanır. Bu yapı ve fail arasında aracı

olması için aktörlerin geçmiş deneyimleriyle koşullandırılıp içselleştirdikleri ve belirli özgürlük derecesi içinde mevcut gündelik pratiklerde yeniden canlandırdıkları tutumlar olan habitus kavramını ortaya atmıştır (Meggio, 2017, s. 11). Bu anlamda kavram, geçmiş üzerinde birikmiş, yapılandırılmış bir ilkedir ve bir tür yaratıcı akıl yerine beden aracılığıyla daha verimli çalışmasına rağmen bireyin tercihlerini, bakış açılarını, muhakemelerini vb. oluşturması açısından geleceğe hitap eder. Habitusun önemli bir çıktısı, kişinin belirli uygulama ve nesnelere olan zevki veya çekiciliğidir. Alışkanlığın bir ürünü olduğu için beğeninik ikili bir doğası vardır: Bir yandan stratejik hesabın ötesinde olup, anlık ve duygusal oluşu; diğer yandan, güç ve sosyal konum tarafından yapılandırılması ve temel olarak bunlarla bağlantılı olması (Scheuer, 2003, s. 145).

Habitus, pratiklerin üretim sistemi şemaları olduğu kadar aynı zamanda pratiklerin algılanması ve takdir edilmesi sistemidir ve her iki durum içinde geliştirilen toplumsal konumları ifade eder. Habitus, nesnel olarak farklılaştırılmış, sınıflandırma için uygun pratikler ve temsiller üretir. Failler kodların ve sınıfsal şemaların sahip oldukları toplumsal anlamlarını hemen algılayıp anlayabilirler. Habitus bu nedenle bir kişinin “kendi yeri duygusunu” ama aynı zamanda “başkalarının yeri duygusunu” da simgeler. Örneğin bir parça kıyafet, mobilya ya da bir kitap için oldukça burjuva göründüğünü ya da entelektüel olduğunu söyleriz. Bu şekildeki bir yargının toplumsal koşullarını belirlemek gerekirse: İlk olarak, toplumsal alanda işgal ettikleri konumlara uygun mal ve hizmetleri seçerken ikinci olarak da “bu küçük burjuvadır” gibi bir sınıflandırıcı yargıyı, toplumsallaşmış failer olarak, pratikler veya temsiller ile toplumsal alandaki konumlar arasındaki ilişkiyi algılayabiliriz. Örneğin bir kişinin aksanına bakarak o kişinin toplumsal konumuna yönelik tahminlerde bulunabiliriz. Böylece, habitus aracılığıyla, apaçık görünen bir sağduyu dünyasına sahip oluruz (Bourdieu, 1989, s. 19).

Karşılık gelen koşulla ilişkilendirilen toplumsal koşullanmanın ürünleri olan habituslar, her bir konum sınıfına tekabül eden bir yakınlık tarzıyla birleştirilmiş sistematik bir mallar ve mülkler dizisi oluşturur. Bu ekseninde habitus, iyiyi ve kötüyü, doğruyu ve yanlış, seçkin olan ve olmayanı gibi konularda farklılıklar yaratır, bunlar arasındaki ayrımları uygular ama aynı şeyler değildirler. Böylece, aynı davranış bir kişiye seçkin gelebilirken bir başkasına gösterişli gelebilir. Diğer yandan aynı ürün de bir başkasına ucuz görünürken, bir başkasına da gösterişli görünebilir (Bourdieu vd., 1991, ss. 634-635). Burada gerçekte önemli olan husus, bu toplumsal algı kategorileri, bu görüş ve bölünme ilkeleri, sahip olunan mallar, pratikler arasındaki farklılıklar ifade edilen görüşler aracılığıyla algılandığında

simgesel farklılıklar haline gelir ve gerçek bir dil oluşturur. Mallarla, pratiklerle ve özellikle de tavırlarla ilişkilendirilen çeşitli konularla birleşmiş farklılıklar, her toplumda tıpkı bir dilin sesbirimleri ya da sesbirimleri kümesi gibi simgesel sistemleri oluşturan durumlar gibi işlev görür (Bourdieu vd., 1991, s. 635).

Kısaca habitus kavramı, sermayenin belirli bir hacmi ve yapısı ile ilişkili nesnel koşulları somut bireysel ve kolektif pratikle ilişkilendirilen, kalıcı bir şekilde edinilmiş algı, düşünce ve eylem şemaları sistemi olarak tanımlanabilir. Habitusta temel birim, bir sosyal grup veya sınıfın üyesi olarak bireysel aktördür. Habitus, ekonomik ve sosyal koşulların nesnel alanlarını, bir sınıfın üyesi olarak niteliğinden dolayı bireysel aktör düzeyinde grup ve sınıfa özgü yaşam tarzlarının daha öznel alanıyla aracılık eden üretken bir ilkedir. Hem pratikler üretmesi hem de aktörlerin verili nesnelere ve pratikleri “zevk” açısından sınıflandırmasına imkân veren algı çerçevesini oluşturur. Nesnelere tarafındaki bu “özcü” boyutun ötesinde, habitus sosyolog tarafından gözlemlenen sınıfa özgü zevkleri ve yaşam tarzlarını sınıflandırmak için kullanılır. Aynı anda hem yapılandırıcı hem de yapılandırılmış bir yapı ve açıklayıcı ilke olan habitus kavramı, sosyolojik bir “evrensel formül”e, genellikle bulanık ve mecazi bir şekilde uygulanan kavramsal bir biçime dönüşür (Joppke, 1986, s. 61).

Konular arasındaki nesnel bağlantıların yapılandırılmaları olarak ifade edilen alanlar da sermayelerin eşitsiz bir şekilde dağılımı söz konusudur. Her alanda çalışan farklı tipte sermayeler vardır. Bourdieu’nün kavramsallaştırmalarında sermayelerin önemli bir yeri vardır ve o sermayeyi alan içindeki maddi kaynakların dağılımı olarak görür. Bourdieu, servet gibi ekonomik sermaye, diploma gibi kültürel sermaye, toplumsal bağlar gibi sosyal sermaye ve bilgi, onur, itibar gibi sembolik sermaye türleri geliştirmiştir. Örneğin bu ekseninde bilimsel sermaye daha geniş kapsamlı olan sembolik sermayenin bir alt dalı gibi işlev görür ve tanınma, bilgi gibi iki ana unsura sahiptir. Failler (bilim adamları) sahip oldukları sermayeler ile alanın mevcut yapısı içinde bir konuma yerleşirler. Böylece sermayenin eşitsiz dağılımı failler arasında bir iktidar mücadelesini koşullandırır. Diğer bir ifade ile eşitsiz sermaye dağılımı ile karakterize edilen alanın yapısı bilimsel etkinlikleri açıklamada faillerin etkileşiminden daha önce gelir. Bourdieu bu nedenle temel açıklayıcı kavramı olan konumu alanın yapısına verir. Bilimsel alanın kendine özgü yapısı ve mantığı ile bu alan aynı zamanda bir mücadelelerin sergilendiği bir oyun alanına dönüşür. Bu mücadelenin mantığı da özgül sermaye dağılımı yapısının korunması ya da alt üst edilmesidir (Etil ve Demir, 2014, s. 76).

Bourdieu’nün sermaye türleri arasında ön planda tuttuğu en önemli sermayelerden biri kültürel sermayedir. Kültürel sermaye, bireylerin ve sosyal

grupların sosyal sınıf yapısı içindeki konumlarını iyileştirmek için kullandıkları bir güç kaynağı olarak kültürel bilgiyi ifade eder. Kültürel sermayenin ölçülmesi ekonomik sermayeden daha zordur. Çünkü ekonomi alanında yer alan para gibi kültür alanında bu şekilde net bir karşılığı olan unsur yoktur. Bourdieu, kültürel sermayenin kurumsallaştırılabilir kısmını “eğitim dereceleri” (unvanlar) olarak görür. Bourdieu’nün habitus olarak adlandırdığı, organizmanın kalıcı eğilimlerinde yer alan kültürel sermayenin parçası da aynı derecede önemlidir. Bu anlamda kültürel sermaye, temel olarak aile sosyalleşmesi içindeki örtük öğrenme süreçleri aracılığıyla sembolik, bilişsel ve estetik yeterliliklerin birleştirilmesidir. Birleştirme anlamında kültürel sermayenin kazanılması, kültürel mallarda, eserlerde, kitaplarda nesnelleşen kültürel sermayenin sembolik bir şekilde sahiplenilmesi olasılığının ön koşuludur. Zenginlik, statü ve güç açısından stratejik konumlarını desteklemek için kullanılan bireysel aktör grupları, Bourdieu’nün genel teorisi için çok önemlidir (Joppke, 1986, ss. 57-58)

Bourdieu’nün simgesel sermaye dediği şey ise “ele alınan nesnel yapılarının özümsemesinin, yani ele alınan alanda sermayenin dağılım yapısının ürünü olan algı kategorilerinin ürünü olan, görgü ve ayırma ilkelerine, sınıflandırma sistemlerine, sınıflandırıcı kalıplara, bilgisel kalıplara göre algılandığı andaki şekliyle herhangi bir türden (ekonomik, kültürel okula ilişkin ya da toplumsal) sermayedir” (Bourdieu, 2015, s. 153). Diğer bir söylemle sembolik sermaye, herhangi bir sermaye türünün, bu tür sermayenin dağıtım yapısına kazınmış bölünmelerin veya karşılıkların cisimleşmesinin ürünü olan algı kategorileri yoluyla algılandığında aldığı biçimdir (Bourdieu vd., 1994, s. 9).

Bourdieu’ya göre sosyal sermaye, sınıfa ve diğer tabakalaşma biçimlerine indirgenemez bir şekilde bağlıdır ve bunlar da çeşitli fayda veya ilerleme biçimleriyle ilişkilendirilir. O, sosyal sermayeyi, bireyler veya gruplar tarafından “karşılıklı tanıma ve tanınmaya dayalı az çok kurumsallaşmış ilişkilere” sahip olma yoluyla elde edilen birikmiş gerçek veya sanal kaynaklar olarak çerçevelemiştir (Bourdieu and Wacquant, 1992: 119). Sosyal sermaye yaklaşımları hayatta kalma ekonomisini görünür kılabilir ancak bunu yoksullara zarar verecek şekilde araçsallaştırmamalıdır. Hane düzeyinde benimsenen mekanizmalar, hanehalkının hayatta kalmasında etkili olmakla birlikte, hanehalkı yoksulluğunun nesiller arası yeniden üretimine de katkıda bulunur. Hayatta kalma stratejileri, adil makroekonomik politikaların yerine geçemez (Lingam: 2005, s. 15).

Diğer yandan Bourdieu ekonomik sermayeyi, bir bireyin sahip olduğu ekonomik kaynakların tamamı, yani sadece gelir değil aynı zamanda mal varlığı olarak da tanımlar. Ona göre ekonomik sermaye sahibi olmak diğer sermaye

türlerine de erişimi kolaylaştıran bir unsur teşkil etmektedir (Jourdain and Naulin, 2016, s. 106). Örneğin eğitim hayatında başarısız olan bir kişi sahip olduğu yaşam koşullarını bir meslek icra ederek sürdüremez ancak sahip olduğu ekonomik sermayesi ile bir işyeri açarak benzer yaşam koşullarını sürdürebilir. Ayrıca ekonomik sermaye, üzerine konulmadığı sürece tükenen bir özelliğe sahip olduğundan, bu şekilde dezavantajlılıkları ortadan kaldırıldığı için de yoksulluk gibi dışlanma durumlarıyla da karşılaşmayabilir.

Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma

Yoksulluk eşitsizlik ile aynı anlama gelmemektedir. İkisi arasındaki ayrımın belirlenmesi önemlidir. Bu bağlamda yoksulluk, toplumun bir kesiminin karşı karşıya kaldığı mutlak yaşam standartları ile ilişkiliyken, zayıf eşitsizlik toplumun tamamının karşı karşıya kaldığı göreceli yaşam standartları ile ilişkilidir. Maksimum eşitsizlikte bir kişi her şeye sahipken, buna karşılık yoksulluk ise açık bir şekilde yüksektir. Dolayısıyla minimum eşitsizlikte herkesin yoksul olması da kimsenin yoksul olmaması da mümkündür. Böylece yoksulluğu asgari bir yaşam standardına ulaşmama durumu olarak tanımlamak gerekmektedir (World Bank, 1990, s. 26). Birleşmiş Milletler ise yoksulluğu, belirli bir insani gelişme seviyesine erişememe durumu olarak görmüş ve farklı bir yaklaşım sergilemiştir (Koca, 2015, s. 9). Birleşmiş Milletlere göre yoksulluk, sürdürülebilir bir geçim için yeterli gelir ve üretken kaynaklardan yoksunluk, yetersiz beslenme, açlık, eğitim ve diğer temel hizmetlere erişimin sınırlı olması veya olmaması, hastalık ve hastalıktan kaynaklanan ölümlerde artış, evsizlik ve yetersiz barınma, güvenli olmayan ortamlar ve sosyal ayrımcılık ve dışlamanın yanı sıra karar alma süreçlerine ve sivil, sosyal ve kültürel hayata katılım eksikliği ile karakterize edilmektedir (United Nations, 1995, s. 38).

Yoksulluk bu şekilde tanımlanırken kimlerin yoksul olarak kabul edilmesi gerektiği konusunda da literatürde oldukça geniş tartışmalar olduğu görülmektedir. Bunlar arasından yoksulluğu, sadece niceliksel veriler ile istatistiksel bir analize tabi tutarak açıklayan ve yaygın bir şekilde kullanılan iktisadın yoksulluk tanımlamaları ve ölçümleri oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Mutlak yoksulluk tanımı kapsamında günlük geliri 1 doların altında kalan yoksul olarak görülmekte ve bu kesimler nüfusun yüzde onu, yirmisi ve otuzu gibi yüzdeler ile ifade edilmektedir. Benzer şekilde göreceli yoksulluk tanımına göre de aylık ya da yıllık geliri, içinde yaşanılan toplumun ortalama gelirinin altında kalınması durumu olarak ifade edilmekte ve nüfusun yüzde onu, yirmisi, otuzu ve kırkı gibi

kategorilerle tanımlanmaktadır (Güneş, 2020, s. 183).

Yoksulluğun belirlenip ölçülmesi konusunda, mutlak ve görelî yoksulluk herkes tarafından kabul gören en önemli iki yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eksende Gordon ve arkadaşlarına (2006, s. 7) göre, bireylerin biyolojik bir varlık olarak ihtiyaçlarının önemli bir yer tuttuğu mutlak yoksullukta, bireylerin gereksinimleri konusunda uzmanların iddiaları temel alınarak geliştirilen kuralcı tanımlar ön plana çıkmaktadır. Bu yoksulluk türünde yoksullar, sosyal normlara yönelik atıflar yapılmadan ve genel olarak sosyal gereksinimler dâhil edilmeden, basit düzeyde yaşamı sürdürebilmek için gerekli olan ihtiyaçları bağlamında ele alınırlar. Kısaca mutlak yoksulluk, “yoksul olma durumunun yaşamın temel gerekliliklerinden yoksun olma anlamına geldiğine işaret eder ve bazen geçimlik yoksulluk olarak ifade edilir” (Alcock, 2011, s. 81). Buna karşılık görelî yoksulluk, içinde yaşanılan toplumda geleneksel görülen veya yaygın şekilde kabul edilen ya da önerilen besinleri tüketebilmek, toplumsal alandaki faaliyetlere katılabilmek, belirli bir konfora ve hayat şartlarına sahip olabilmek için gereken kaynaklara erişemeyen birey, aile ve toplum içindeki bazı kesimler yoksul olarak tanımlanır (Townsend, 1979, s. 31). Bu yoksulluk türünde genel yaşam standartları artarken, yoksul olmayı ifade eden eşikte artmaktadır. Bu nedenle herhangi bir yoksulluk tanımı toplumdaki asgari ortalama yaşam standardına göre nispi olacaktır. Gelişmiş birçok ülkede yaygın bir şekilde bazen yoksulluk düzeyi olarak ifade edilen ortalama gelir düzeyi oranı dikkate alınmaktadır (Alcock, 2011, s. 181). Bu bağlamda görelî yoksulluk ağırlıklı olarak gelişmiş ülkelerdeki yoksulluğun ölçülmesinde kullanılmaktadır. Bu yaklaşım gelir dağılımından hareket ederek toplum içindeki farklı yaşam standartlarının karşılaştırılmasına da olanak sağlamaktadır (Güneş, 2020, s. 168). Kısaca ifade etmek gerekirse görelî yoksulluk, bireylerin sosyal bir varlık olmalarından hareket ederek, toplumda kabul edilebilir en az tüketim seviyesinin altında kalan kesimleri kapsamaktadır (Tekeli, 2000, s. 142).

Kentsel Yoksulluk Yoksul Yardımları ve Dışlanma (Sivas Merkez İlçe Örneği) adlı çalışmada yoksulluk, görelî yoksulluktan hareketle dışlanma bağlamında ele alınıp, irdelenmiştir (Koca, 2015). Çünkü yoksulluk, Buğra'nın (2011, s. 259) da deyişle, “İnsanın topluma diğer insanlar gibi katılabilmesini engelleyen bir sosyal dışlanma sorunudur.” Bu nedenle yoksulluk ile sosyal dışlanma arasında güçlü bağlar vardır (Erkul ve Koca: 2016; Koca, 2015).

Bu kapsamda sosyal dışlanmanın birçok boyutundan söz etmek mümkündür. Örneğin ekonomik olarak dışlanmanın en önemli boyutu düzenli bir gelir sağlamanın en önemli yolu olan iş gücü piyasasına dâhil olmamama yani uzun

sürekli işsizliktir. Ekonomik olanaklardan dışlanma bu imkânlarla ulaşmayı sağlayacak araçlardan dışlanma, bu olanaklara ulaşmayı başarmış olan gruplardan sosyal ve mekânsal olarak dışlanma ve devletin kamu yardımlarından dışlanma gibi zincirleme yoksulluklara dönüşebilmektedir. Bu bağlamda sosyal dışlanma, yoksulluğu durağan ve statik bir şekilde sadece maddi yoksulluk olarak tanımlayan yaklaşımlardan farklılaşmaktadır. Zira mekânsal dışlanma, diğer toplumsal kesimlerden dışlanma tek başına gelir yoksulluğu ile açıklanamaz. Bu nedenle toplumsal dışlanma kavramı toplumda daha geniş çerçevede yaşanan yoksunluklara da dikkat çekmektedir. Örneğin kişinin yaşadığı topluma katılabilmesi için gerekli hak ve olanaklardan mahrum olması toplumsal dışlanma yaklaşımı tarafından ele alınmaktadır. Kavram yoksulluğu dinamik, ilişkisel ve süreç olarak değerlendirmektedir (Güneş, 2020, s. 169).

Kısaca sosyal dışlanmanın çerçevesini, barınma, beslenme, sağlık, eğitim, yetenek, istihdam, sosyal sigorta, politika ve kültürel alandaki çok kapsamlı yoksunluklar oluşturur. Sosyal dışlanma, ekonomik, politik, kültürel ve sosyal yaşama dâhil olmada yetersizlik durumunu, topluma yabancı kalmayı ve giderek ondan uzaklaşmayı ifade eder (Bıçkı, 2015, ss. 46-47).

Sosyolojik bağlamda Simmel'e göre, sosyolojik bir kategori olarak yoksullar belirli eksiklik ve mahrumiyetlerden dolayı sıkıntı yaşayanlardan ziyade, yardım alan ya da toplumsal normlara göre alması gerekenlerdir. Bu bakış açısıyla yoksulluk, kendi içinde nicel bir durum olmaktan çok, sadece belirli bir duruma verilen toplumsal tepki açısından tanımlanabilir. Yoksulun var olan bir toplumda gördüğü bağlayıcı işlevi meydana getiren tek şey yoksul olması değildir. Yoksul, toplumun tamamı ya da bir kısmı ona tepki verdiğinde ancak o zaman özgül toplumsal rolünü oynamaktadır. Bu nedenle insanlar yardım aldıkları anda ya da içinde buldukları koşullar yardım almayı gerektiriyor fakat henüz yardım almamış olsalar dahi yoksullukla nitelenen bir grubun parçası haline gelirler. Ayrıca onu bu gruba ait kılan da üyeleri arasındaki etkileşim değildir, bir bütün olarak toplumun onun karşısında takındığı kolektif tavidir (Simmel, 2009, ss. 176-177). Bu kapsamda çalışmanın bundan sonraki kısmında yoksullukla ilişkilendirilen, aldıkları yoksul yardımları ile de çerçeveselendirilen ve toplum tarafından dışlanan, yoksulluk içindeki bireylerin konumlarını ifade eden yoksulluk kültürü ve sınıf-altı kavramları ele alınacaktır.

Yoksulluk Kültürü ve Sınıf-altı Sorunsalı

Yoksulluk dışlanma ilişkisini yalnızca ekonomik ve yapısal öğelerle açıklamak olanaklı değildir. Kültür de yoksulluk konusunda önemli bir yere sahiptir ve

sıklıkla yoksulluk analizlerinde kullanılmaktadır. Özellikle bu konuda öne çıkan isimlerden biri Lewis olmuştur. Lewis, Porto Rico ve San Juan'da yoksul aileler üzerine yoksulluk analizleri yapmış ve yoksulluk kültürü tezlerini ileri sürerek bunu çalışmalarına temel almıştır (Koca, 2015, s. 145). O, sürekli yoksulluğun bir dizi kültürel tutum, inanç, değer ve uygulamayı ürettiğini ve bu yoksulluk kültürünün, başlangıçta ona yol açan yapısal koşullar değişse bile, zaman içinde kendini sürdürme eğiliminde olacağını savunmuştur (Small et al., 2010, s. 7).

Lewis, yoksulluk kültürü kavramını, bireyleri başlangıçta olumsuz dış koşullara bir tepki olarak hapseden, ancak koşullar nasıl değişirse değişsin yoksulluk durumunun nesilden nesile aktarıldığında kalıcı hale gelen normlar ve tutumlar dizisi olarak tanımlamıştır (Duvoux, 2010, s. 1). Bu kültürün en karakteristik özelliklerinden biri, yoksul bireyler tarafından içselleştirilen ve nesiller arasında aktarılarak, eylem ve davranışlara yön veren kültürden gücünü almasıdır (Oktik, 2008, s. 33; Çiğdem, 2011, s. 210; Özbudun, 2002, s. 60). Lewis'in (1971) kendi belirlemesiyle, yoksulluk kültürü, marjinal koşullara ve durumlara uyum sağlamakla beraber, nesiller üzerindeki etkileri nedeniyle, nesilden nesile geçerek kendini devam ettirme eğilimine sahip olmasıdır. Yoksulluk kültürüne maruz kalarak yetişen bireyler altı ya da yedi yaşına geldiklerinde, alt kültürün bazı değer ve tutumlarını içselleştirdiklerinden, yaşamları boyunca ortaya çıkabilecek değişen koşullardan ya da artan fırsatlardan tam olarak yararlanmaya psikolojik olarak hazır olamazlar.

Lewis, yoksulluk kültürünün gelişmesini sağlayan sorunlar ve koşulların, doğuştan gelen eşitsizliklerle birlikte endüstriyel kapitalist bir toplumdan kaynaklandığını savunmuştur. O, yoksulluk kültürünün özelliklerinden bazılarını şu şekilde sıralamıştır: Ücretli emek ve kâr amaçlı üretim, yüksek işsizlik oranı, vasıfsız işgücü için eksik istihdam, düşük ücretler, düşük gelirli nüfus için sosyal, politik ve ekonomik örgütlenmenin sağlanamaması, ikili akrabalık sistemi, egemen sınıfın zenginlik ve mülkiyet birikimini, yükselme olasılığını ve tutumluluğu vurgulayan değerler ve kişisel yetersizliklerdir (Gajdosikienė, 2004, s. 89).

Kültürel yeterlilik ("iyi zevk"), bilinçli olmayan ve sözcüklere dayanmayan bir biçimde, yaşamın erken evrelerinde kültürlü bir çevreye dahil olmakla, küçük yaştan itibaren ailede kazanılır. Bireyler, onaylanan ya da onaylanmayarak alay konusu olan tercihleri deneyimleyerek, bilinçsizce, pratik ve zevkleri çevreleri tarafından takdir görecektir şekilde davranışlar sergilemeyi öğrenirler. Bu nedenle kültürel yeterlik sahibi olmak, nesnel çevresinde bu yeterliliği ortaya çıkaracak fırsatların varlığıyla olur (Jourdain and Naulin, 2016, s. 87). Kültürel yapılar sıklıkla bireylerin farkına varmadan diğer kesimleri dışlamaya neden olan tutumlara ve

davranışlara yol açabilir. Bireyler hâkim kültürü sorgulamadan benimsedikleri için kültürel dışlamaları doğal görebilir. Farklılıkların kabul edilmesi açısından bazı ülkelerde hâkim kültürler bağlamında önemli farklılıklar olabilir (Adaman, 2010, s. 51). Bu ülkelerde toplumda var olan hâkim kültür, hâkim sınıfları da meydana getirmekte, bu sınıflara dâhil olmak mücadele etmeyi gerektirirken, dahil olamamak sosyal dışlanmayla sonuçlanır (Koca, 2015: 132).

Lewis'in yoksulluk kültürü yaklaşımı irdelendiğinde, sosyal dışlanmaya neden olan en önemli sürecin, yoksulluk kültürü içinde gerçekleştiği düşünülmektedir (Koca, 2015, s. 132). Çünkü Lewis (1971, s. LII)'e göre yoksulluk kültürü, "kesin tabakalara ayrılmış, kişiselliği aşırı derecede eğilmiş, kapitalist bir düzendeki aşağı sınıfın gösterdiği tepki ve koşullara uyma çabasıdır. Yüksek tabakanın koyduğu değer yargıları çevresinde, yüksek tabakanın hedefine ulaştığını görmekten doğan ve başarıya ulaşmanın imkânsızlığının verdiği hayal kırıklığını ve çaresizliği yenmek için harcanan çabaların yansımasıdır...". Bu bağlamda sosyolojik açıdan yoksulluk kültürünün sahip olduğu bazı özellikler vardır ve bunlar şu şekilde sıralanır (Gajdosikienė, 2004, s. 89-90):

(1) Yoksulların, ulusal düzeydeki temel kurumlara olan etkili katılımları yok denecek kadar azdır ve bütünleşme düzeyleri düşüktür. Yoksul insanlar orta sınıf değerlerinin bir kısmına sahip olduklarını düşünürler ama genel olarak bu değerlere göre yaşamazlar.

(2) Yoksulların yaşamı, kötü barınma koşulları içinde, kalabalık gruplar halinde ve çekirdek ve geniş aile düzeyinin ötesinde asgari düzeyde örgütlenme ile karakterize edilir. Yoksullar arasında aşağı seviyede toplumsal örgütlenme hâkimdir. Buna örnek olarak bazen gecekondu mahallelerinde gayri resmi geçici gruplaşmalara (çeteler gibi) dahil olmaları gösterilebilir.

(3) Bazı yoksulların karakteristik özellikleri arasında, özellikle yaşam döngüsünde uzatılmış ve korunan bir aşama olarak çocukluğun olmaması; erken yaşta, özgür birliktelikler veya rızaya dayalı evliliklerin olması ve kadın merkezli aileye doğru bir eğilimin bulunması.

(4) Diğer bazı özellikler arasında güçlü marjinalite duygusu, çaresizlik, bağımlılık ve aşağılık duygusu yer alır.

Türkdoğan'a (1974, s. 4) göre bu özellikler, yoksulluk kültürünün önemsenmesini ve bu kültürün ciddiyetle ele alınması gerektiğini göstermektedir. Çünkü göçler aracılığı ile insanlar belirli alanlarda kümelenerek, inanç, değer, tutum ve yaşam biçimleri bakımından birbirlerine benzemekte, tıpkı teknik, sınıf ve bölge alt kültür alanlarında olduğu gibi bir alt kültür inşa etmektedir. Bu

eksende bir toplumsal çevrede yaşama, bireylerde ortak dünya görüşü ve yaşantı biçimleri meydana getirdiğinden dolayı yoksulluk kültürü sadece bazı noktalarda ulusal kültüre dâhil olabilir.

Yoksulluk kültürü yaklaşımı daha sonraları farklı şekillerde yorumlanarak yoksulluğu daha çok birey düzeyinde analiz eden ve yoksulluğun nedenini bireye yükleyen yaklaşıma dönüşmüştür. Örneğin Amerika'da yoksullara yönelik uygulanan sosyal politikalarda yoksulların yoksulluklarını devam ettiren kişiler olarak görülmüştür. Lewis'in yoksulluk kültürü kavramı sürekli tekrardan yorumlanarak sosyal politikadan yoksulların dışlanmasına hizmet eden bir dil haline almış ve yoksullara karşı ideolojik bir araca dönüşmüştür. Yoksulluk kültürü kavramı yoksulluğun nasıl bir kısır döngüye dönüştüğünü vurgulamak için kullanılmıştır. Yoksulluk kültürü bakış açısı ile harmanlanan yoksulluk döngüsü yaklaşımı yoksulluğu yalnızca gelir yetersizliği olarak ele almaz. Yoksulluk döngüsünün gerçek nedeni yoksul hanelerin taşımış oldukları sosyolojik özelliklerdir. Yoksul mahallelerde kötü, sağlıksız konutlara sahip olma, yetersiz ve sağlıksız beslenme, eğitim düzeylerinin düşük olması, eğitimini yarıda bırakma, niteliksiz işlerde çalışma, olumsuz koşullarda çocuk yetiştirme, çocukların suç işlemesi ve çalışma konusunda isteksizlik yoksul hanelerin taşımış oldukları sosyolojik özellikler arasında yer almaktadır. Bu özellikler yoksulluğun yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Yoksulluk döngüsü yaklaşımı insanların yoksulluklarını kendileri devam ettirdiklerini ileri sürer (Güneş, 2020, ss. 172-173).

Bourdieu'ya göre habitus, bireylerin çocukluktan itibaren sosyalleşme süreci ile elde ettikleri ve bunların bir kısmı bilinçsiz bir şekilde içselleştirilmiş, benimsenmiş olan dünyanın nasıl algılanacağına dair idrak, değerlendirme ve nasıl davranılacağına yönelik eylem şablonlarından meydana gelir (Jourdain and Naulin, 2016, s. 45). Kardemir ve Kaya'nın da belirttiği üzere, "bireyin içerisinde bulunduğu tüm yapılar, bulunduğu toplum üzerinden aktarılmakta, bu aktarım süreci bir sonraki nesille devam etmektedir. Sosyal bir varlık olan insan, sosyalleştiği süreçte, içselleştirdiği tüm yapılarda habitusu içerisinde barındırarak hem bedensel hem de zihinsel faaliyetlerini yerine getirmektedir" (2020, s. 649).

"Kentsel Yoksulluk Yoksul Yardımları ve Dışlanma (Sivas Merkez İlçe Örneği)" adlı çalışmada katılımcılara geçmişte anne veya babalarının yardım alıp almadığı sorulmuştur. Katılımcıların yüzde 16,8'i "evet alıyordu" diye cevap verirken, yüzde 83,3'ü ise almıyordu diye cevap vermiştir. Bu oranlar, yoksulluğu bir üst kuşaktan küçük bir kesimin devraldığını göstermektedir (Koca, 2015, s. 192).

Yoksulluk literatüründe yoksulluğun nesillerden nesillere aktarılan bir

yapısının olduğuna yönelik düşünceler uzun zamandır tartışılmaktadır. Yoksulluk kültürü içinde bulunan bireyler de yoksulluk gittikçe derinleştiğinden ve süreklilik gösteren bir niteliğe büründüğünden, bir önceki nesillerden alınanların ve gelecek nesillere devredilenlerin aynı zamanda yoksulluğun kendisi olduğu düşünülmektedir. Fakat Türkiye gibi ülkelerde bunu genele yaymak ve yoksulluk kültürü ile yoksulluğu bütünüyle aynı görmek yanlıştır (Koca, 2015, s. 193). Zira Lewis (1971, s. L) de yoksulluk kültürüyle yoksulluğun aynı şeyler olmadığını ileri sürmüştür. Bu eksende Türkiye gibi ülkelerde yoksulluk kültüründen ziyade, yoksulluğun nesiller arası aktarımı daha yaygındır. Bu duruma, kişilerin kendilerinden kaynaklanan bireysel nedenlerin yanı sıra, genellikle yapısal nedenler de kaynaklık etmektedir.

Diğer yandan aynı araştırmada katılımcılara, “gelecekte çocuklarının durumunun onların bugün ki durumlarından iyi olup olmayacağı” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya katılımcıların yüzde 36,8’i “evet iyi olacaktır” cevabı verirken, yüzde 45,0’i da “hayır” diyerek iyi olmayacağı yönünde cevap vermiştir. Diğer yandan “fikrim yok” diyenlerin oranı da yüzde 18,2 olarak belirlenmiştir (Koca, 2015, s. 193).

Yoksulluk ve bu yoksulluğun yol açtığı gündelik yaşam biçiminin bir sonraki nesillere aktarıldığı ve nesiller arası geçişkenlik gösterdiği daha önceki bulgularla kıyaslandığında yukardaki bulgularda güçlü bir şekilde karşımıza çıkmıştır. Bulgular arasındaki farklılığın yoksul yardımlarının bir devlet politikası olarak ortaya çıkmasının yeni olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Çünkü Türkiye’de yoksullara yardım verilmesi için yapılan düzenlemelerin ve çalışmaların devletin sorumluluğunda olmaya başlaması 1980’lere dayanıyor olsa da bu politikalar 2000’li yıllarda yaygınlık kazanmıştır. Aynı araştırmada katılımcıların yaş dağılımı ve yardımların geniş kitlelere ulaşmasının kısa bir geçmişi olduğu göz önüne alındığında, yardımlardan yola çıkarak yoksulluğun bir önceki nesillerle değil de sonraki nesillerle bağlantılı olduğu sonucuna varılması normal olarak karşılanmalıdır (Koca, 2015, ss. 193-194).

Habitusu meydana getiren eğilimlerin aktarılabilir olma özellikleri vardır. Örneğin ailede ya da okulda elde edilmiş olan eğilimler iş hayatı ya da sportif etkinlikler gibi başka bağlamlara aktırılabilir. Bu durum homojen yaşam biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olur (Jourdain and Naulin, 2016, s. 43).

Habituslar, bireylerin yaşam koşullarına ve izledikleri toplumsal yollara göre farklılık gösterir. Benzer sosyoekonomik koşullara sahip olan gruplar benzer yaşam koşullarına sahiplerse bu grupların aynı habituslara sahip oldukları

da söylenebilir. Bu durum Bourdieu'ye göre işçi habitusu, burjuva habitusu gibi sınıfsal habitusların olduğunu da gösterir. Ancak kişilerin bireysel olarak çizdikleri ve kendi yolları ve ait oldukları sınıf içinde kendi konumları olduğuna göre habitusun, her özel habitusun ortak habitusların bir türü olarak kabul görmesine neden olan bireysel bir boyutu da mevcuttur (Jourdain and Naulin, 2016, s. 43). Bu durum da yoksulluk kültürü içinde olan ve dışlanan sınıf-altı kesimleri meydana getirebilir.

Murray, yoksulluk kültüründen hareketle sınıf-altı kavramını ortaya atmıştır. Ona göre, yoksulluk bireyin davranışlarının bir sonucudur. Bu kesime bakıldığında aile bağlarının olmadığını ve ortaya karışık, düzensiz ve sapkın davranışlar içinde bulunan kuşaklar çıkmaktadır. Özellikle uzun süren yoksul yardımlarına bağlılık ve toplumla bütünleşememe en büyük tehlikelerden biridir. Murray'ın ağırlıklı olarak üzerinde durduğu ve tehlike olarak gördüğü toplumsal kesim çocuklarıyla birlikte yardıma bağımlı yaşayan kadınlardır. Ona göre, bu hanelerde çocuklar yanlış değerleri öğrenerek geleceğin tehlikeli sınıflarını oluştururlar (Güneş, 2020, s. 174).

Toplumsal sınıfların farklı yaşam koşulları, onlara kendilerine özgü bir habitus oluşturmalarına neden olur (Jourdain and Naulin, 2016, s. 87). Yapılan araştırmada yardım alanların yardımlara bağımlılık durumlarını ortaya koymak amacı ile kendilerinin yardım alma süreleri sorulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre, katılımcıların yüzde 18,2'si 0-1 yıldır, yüzde 23,0'ı 2-3 yıldır, yüzde 27,8'i ise 4-5 yıldır yardım aldığını söylemiştir. Buna karşılık yüzde 31,0'ının da 6 yıl ve daha fazla süredir yardım aldıkları saptanmıştır (Koca, 2015, s. 17). Yoksullara ilişkin yapılan başka bir araştırma bulguları irdelendiğinde, 2 yıldan beri yardım aldığını ifade edenlerin oranının yüzde 23,3 olduğu, 3-4 yıldan beri yardım alanların oranının yüzde 42,6 olduğu, 5-6 yıl ve daha fazla süredir yardım alanların oranının ise 31,8 olduğu görülmüştür. Bunların dışında ne kadar süredir yardım aldığını bilmeyenlerin oranı ise 2,3 olarak saptanmıştır (ASAGM, 2010, s. 103). Bu araştırma bulgularından edinilen bilgiye göre, her iki araştırmada da altı yıl ve daha fazla süredir yardım alanların oranının yüksek olduğu, bu nedenle yapılan yardımların aynı yoksullar üzerinde süreklilik gösterdiği düşünülmektedir (Koca, 2015, s. 17).

Yoksulların toplumun geri kalanından temel olarak farklı değerleri yoktur, ancak bu değerleri uygulamaya koymalarını sağlayacak eylem ve strateji repertuarlarına her zaman sahip değillerdir. Bu perspektif, kültürü güçlü bir şekilde çoğullaştırır ve herkesin uğraşması gereken çeşitli eylem repertuarları arasındaki çelişkileri vurgular (Duvoux, 2010, s. 5). Yoksullar toplumda genellikle daha düşük toplumsal

konumlarda bulunurlar ve sürekli talep eden ihtiyaç sahibi durumundadırlar. Bunun hem kedileri hem de diğer aile üyeleri üzerinde olumsuz sosyo-psikolojik etkileri olacaktır. Eğer yoksulluk beklenenden daha uzun sürerse, birey ne kadar çabalarsa çabalansın yoksulluk zincirini kıramayacağı düşüncesine kapılır. Belirli bir süre iş aradıktan veya belirli bir süre çalışıp işten çıkarıldıktan/çıktıktan sonra özgüveni, çalışma arzusu ve motivasyonu ortadan kaybolur. Çabalarına rağmen yoksulluk zincirini kıramayacağına inanan bir kişi, artık öğrenilmiş çaresizlik içinde yaşamaya başlayacaktır. Bu çaresizlik, engellenmeye karşı verilen duygusal tepkidir. Bireyler kendilerini zor durumlara sürükleyen bu koşullardan çıkmaya yönelik çabalarında bir başarı elde edemediği takdirde, bir süre sonra her şeyi akışına bırakır. Rahatsızlık veren durumu ortadan kaldırmadığı için artık daha az güdülenme içindedir. Çünkü engellenme bireyde güdülenmeyi azaltıp, isteksizliğe yol açar (CYDD, 2010: 6). Bu durum yardıma muhtaç bireylerin aldıkları yardımların sürelerinin uzamasına ve buna bağlı olarak da yardımlara bel bağlayarak geçinmelerine neden olur. Diğer bir söylemle, yoksul yardımlarına yönelik gündelik hayat pratikleri bağlamında habituslar geliştirerek, bu şekilde bir eylem ve tutum sergilerler. Jourdain ve Naulin'in (2016, s. 88) vurguladığı üzere, habitusun farklı alanlarda aynı davranış şekillerini teşvik eden bir özelliği vardır.

Jourdain ve Naulin'e göre, "sosyoekonomik çevre koşullarında radikal bir değişiklik gerçekleşmediği sürece, bireyler, sosyalleşme süreçlerinde edindikleri eğilimleri muhafaza etmeye yatkındırlar. Kimi zaman, toplumsal dünyanın değişime uğradığı, ancak habitusa bağlı davranışlar bu değişimlere ayak uydurmaksızın devam ettiği vakit, bir histerezis etkisi ortaya çıkar" (2016, s. 43). Yardımın türüne bakılmaksızın ve bu yardım herhangi bir sorumluluk nedeni ile değil de kendiliğinden bireysel olarak yapılsa dahi eylem gerçekleştirildiğinde yardımı sürdürmek gibi bir görev söz konusu olabilmektedir. Bu görev yardımı alan kişinin talebinden bağımsız olarak, veren kişinin hissettiği duyguyla da gerçekleşebilir. Düzenli olarak sadaka verilen dilencilerin çok kısa sürede bunu kendi hakları, veren kişinin de görevi olarak görmeleri ve sadaka veren kişi bu sözde yükümlülüğü bir nedenle yerine getirmediğinde de yapması gereken işi yapmadıkları yorumuyla ona karşı, kendilerine hiçbir zaman sadaka vermemiş olan birine hissetmeyecekleri bir burukluk hissetmeleri çok karşılaşılan bir deneyimdir. Yoksul birine üç defa aynı miktarda yardım eden bir kişi, yardımı hiçbir surette sürdürmek gibi bir niyeti olmasa da zımnen yardımı devam ettirme yükümlülüğü altına girer. Onun bu eylemi bir yemin karakterine bürünür. Bu durumdan o kişiyi ancak çok ciddi nedenler (örneğin kendisinin de yoksul duruma düşmesi gibi) kurtarabilir (Simmel, 165, s. 166).

Habitusun iki boyutu mevcuttur. Bir yandan dışsal dünya içselleştirilirken diğer yandan sosyalleşme araççılığı ile sosyal dünyanın yapıları içselleştirilir. Diğer bir ifade ile habitus aracılığı ile dışsal olan içselleştirilirken içsel olanda dışsallaştırılabilir. Habitus sayesinde bireyler daha önce sosyal dünyanın dışsallığını içselleştirdikleri için belirli durumlarda üzerine düşünmeden toplumsal bağlamın onlardan beklediği davranışı sergileyebilirler. Yani kendi özel yapıları ile sosyal dünyanın yapıları arasında uyum sağlayabilirler (Jourdain and Naulin, 2016, ss. 44-45). Sağduyunun kaynağını geçmişte bilinçsiz bir şekilde içselleştirdiği için karşılaştığı durumlarda nasıl davranması gerektiğini düşünmeden bilir (Jourdain and Naulin, 2016, s. 45). Bourdieu davranışların bireylerin içinde yaşadıkları toplumun habituslarının ürünü olduğunu ileri sürmüştür. Bu nedenle o, rasyonel aktör kavramı yerine fail kavramını kullanmıştır. Fail kavramı da hem dışı doğru eylemde bulunan hem de içeriden, habitusu tarafından eyleme maruz bırakıldır (Jourdain and Naulin, 2016, ss. 45-46).

Ekonomik sermaye açısından yetersizlikler içinde olan yoksullar sosyal, kültürel ve simgesel sermaye açısından da yetersizlikler içindedirler. Bu eksende “Kentsel Yoksulluk Yoksul Yardımları ve Dışlanma (Sivas Merkez İlçe Örneği)” adlı çalışmada araştırmaya katılanlara paraya ihtiyacınız olduğunda, ilk önce nereye veya kime gidersiniz diye sorulmuştur. Katılımcıların yüzde 66,8’i yardım kuruluşlarına, yüzde 13,8’i komşusuna, yüzde 6,3’ü bankaya, yüzde 9,3’ü akrabalarına ve son olarak yüzde 4,0’ı da arkadaşlarına gittiğini belirtmiştir. Bu bulgulardan da anlaşılacağı üzere, yardım alan ihtiyaç sahiplerinin komşu, arkadaş, akraba gibi yakın çevresiyle olan dayanışma ve yardımlaşma bağları zayıftır (Koca, 2015, s. 191).

Aynı araştırmada araştırmaya katılanların yüzde 5,5’inin okur- yazar olmadığı, yüzde 12,3’ünün herhangi bir okuldan mezun olmayıp, sadece okur-yazar olduğu, yüzde 48,0’inin ilkokul, yüzde 17,7’sinin ortaokul ve yüzde 13,0’ında lise mezunu olduğu saptanmıştır. Diğer yandan yükseköğretim mezunu olanların oranı da yüzde 3,5 olarak belirlenmiştir (Koca, 2015, s. 165). Bu bulgular, yoksulluk içinde olan ve yoksul yardımı alanların büyük bir oranının eğitim düzeyinin düşük olduğu, hatta yüzde 17,8’inin eğitim kademelerinin hiçbirinden mezun olmadığını göstermektedir. Diğer yandan araştırma kapsamında katılımcılardan “konuşma üslubum, şivem insanlara farklı gelir” yargısını değerlendirmeleri istenmiş ve elde edilen sonuçlara göre, katılımcıların yüzde 20,5’i iletişim kurduğu diğer insanlara konuşma üslubu ve şivesinin farklı geldiğini düşünmektedir. Bu konuda kararsız olduğunu söyleyenlerin oranı ise 15,3 olarak saptanmıştır (Koca, 2015, s. 206).

Bourdieu'nun bilgi sermayesi olarak da ifade ettiği kültürel sermaye (Wacquant, 2003, s. 108) kendini en fazla dilde gösterir. Belirli bir konuda eğitim alan, içinde yaşadığı ülkenin dilini iyi bilen ve kullanan kendini de o ölçüde karşısındakine ifade eder. Diğer yandan sahip olunan eğitim düzeyi ve öğrenim aracılığı ile elde edilen diplomada bu durumu destekler. Toplumsal sermaye bakımından bir bireyin veya grubun kalıcı ilişkiler ağına sahip olması, az veya çok kurumsallaşmış karşılıklı tanınmalara imkân vermesi sayesinde elde ettiği avantajlar toplamıdır. Yoksulların karşılaştıkları maddi zorlukların üstesinden gelmek için son başvurdukları kişilerin arkadaş çevreleri olması onların yeterli sosyal sermayeye de sahip olmadıklarını güçlü bir şekilde gösterir.

Diğer yandan kültürel sermaye kavramı, orta ve üst sınıf ebeveynlerin çocuklarına eğitim sistemi tarafından değer verilen alışkanlıklar ve davranış tarzlarını tanıtarak onlara nasıl avantajlar aktarabildiklerini açıklamaya yardımcı olarak yoksulluk ve eşitsizlik anlayışımıza katkıda bulunur. Kültürel sermaye ve yoksulluk üzerine yapılan araştırmalarda yakın zamanda elde edilen önemli bir bulgu, farklı kültürel ortamların farklı zevklere, alışkanlıklara ve tarzlara ayrıcalık tanınmasıdır (Small et al., 2010, s. 18). Lareau, yoksul, işçi sınıfı ve orta sınıf aileleri inceledikten sonra, yoksul çocukların yaşamları boyunca daha kötü durumda olabileceğini ve bunun nedeninin de ebeveynlerinin, çocuk yetiştirmek için kültürel model olarak “uyumlu yetiştirme” yerine “doğal büyümeye” daha fazla bağlı olmalarından kaynaklandığını ileri sürmüştür (Lareau'dan akt., Small et al., 2010, s. 6).

Simgesel sermaye, kişiler (eyleyiciler) sahip oldukları özellikleri ile birlik ve ayrılma üzerine kurulu yukarıdakiler ve aşağıdakiler gibi toplumsal kategorileri oluşturan ve kuran yukarı aşağı gibi algı kategorileri arasındaki ilişkide var olan bir algılanan varlıktır (Bourdieu, 2015, s. 181). Haliyle yoksullar onur ve prestij gibi sermayeleri olmadığı sürece diğer sermayelerin yokluğu ile düşünüldüğünde sürekli aşağıda olarak algılanacaklardır.

SONUÇ

Bir toplumsal alanda belirli konumlar edinmek ve edinilen konumla bireylerin kendisini gerçekleştirme o alana ilişkin habitusla mümkündür. Eğer bir bireyin belirli bir alana ilişkin yeterli habitusu yoksa o alanda başarılı olamaz. Bir habitusun bir alandaki gerekliliği ya da yeterliliğin ölçüsü ise sahip olunan ya da olunamayan ekonomik, kültürel, sosyal ve simgesel sermayelerdir. Dolayısıyla bu sermayeler bireylerin aynı zamanda sınıfsal konumunu da belirler.

Bu nedenle yoksullar yeterli sosyal, ekonomik, kültürel ve simgesel sermayeye sahip olmadıkları için toplumsal alanda alt konumlarda bulunurlar. Hem kendi koşullarını hem de o koşulları meydana getiren yapısal unsurları fail olamadıkları içinde değiştiremezler. Özellikle içinde buldukları günlük sıkıntıların üstesinden gelmek için yoksul yardımlarına bel bağlayanlar ve bunu süreklilik haline getirenler sınırları belirli ve kısıtlı olan yapının dışına çıkmazlar. Hatta yoksul yardımlarına bağlı habitus geliştirerek sınıf-altı da diyebileceğimiz bir yoksulluk kültürü içine girerek dışlanabilirler.

Geçim çerçevesi için başlangıç noktası, bireylerin dinamik bir savunmasızlık bağlamına gömülü olduğu varsayımdır. Bunun içinde riskleri savuşturmak, krizlerle başa çıkmak ve yaşam koşullarını iyileştirmek için bilinçli olarak hareket ederler. Bir kişinin geçimini sağlamayı amaçlayan bu eylemler, spontane, kısa vadeli başa çıkma stratejileri, uzun vadeli hafifletme stratejileri ve son olarak iyileştirme stratejileri olarak ayrılır. Aktörler yaşamlarını güvence altına almak için farklı sermaye türlerini önceki sınıflandırmalarına dayanarak “varlıklar” adı verilen bir geçim kaynakları destesi kullanırlar (Dittrich'den akt. Didero, 2012, s. 29).

Hane geçim stratejileri analizinde beş tür sermaye varlıkları kullanılır. Bunlar: Finansal, fiziksel, sosyal, doğal ve insan sermayesi olarak sıralanır. Finansal sermayeyi emekli maaşı, kredi ve tasarruf gibi parasal kaynakları ifade ederken, fiziksel sermayeyi üretim için gerekli araç ve aletler ifade eder. Bunlar hanelerin yoksulluğu en aza indirmek için geliştirdikleri stratejilerin temel bileşenleridir. Sosyal sermaye de insan ilişkilerini içeren her şeydir. Bu insan ilişkileri ya da benzer bir söylemle ilişki ağları karşılıklı güvene dayalı birliktelikleri ve ortaklıkları kapsamaktadır. Doğal sermaye ise toprak, su ve diğer çevresel kaynaklardan meydana gelmektedir. Kentte bulunanlar da bu doğal sermayeye (su ve enerji gibi) doğrudan ya da dolaylı olarak bağımlıdır. Bunlara karşılık insan sermayesi, hane içindeki emeğe yönelik kaynakları ifade eder. İnsan sermayesinin niteliği ve sayısı hanenin üretim ve yeniden üretim faaliyetlerini etki edebilmektedir. Yani, hanede bulunan kişi sayısı ve onların eğitim düzeyi, sağlık durumları hanenin yoksullukla mücadele etmesinde önemli faktörlerdendir (Rakodi, 1999, ss. 316–318).

Habitus eyleyicilerin karşılıklarına çıkan problemlerin üstesinden gelmek için bir strateji üretme ilkesidir (Wacquant, 2003, s. 27). Bu eksende geçimini sağlamak için yoksulların bazıları kayıt dışı sektörlerde ve düşük ücretlerde çalışırlar. Böylece içinde buldukları bireysel ve yapısal koşullara sahip oldukları kaynaklar ekseninde bu şekilde geçim stratejisi izleyerek karşılık verirler. Bu kesimler her ne kadar yeterli sermayeye sahip değillerse de ve toplumun en alt katmanında yer

alıyor olsalar da bilinçli davranış sergiledikleri için sınıf-altı diyebileceğimiz bir yoksulluk kültürü içine girmezler. Fakat diğer yandan yoksullar içinde yer alan bazı kesimlerde geçim stratejilerini yoksul yardımları üzerine kurabilmekte, bu yardımlara dayalı davranış kalıpları geliştirerek yaşam biçimlerini bu eksende çerçeveleyebilmektedir.

Habitus, toplumsal eyleyicilerin rasyonel olmayan davranışlarını sahip oldukları araçların verimliliğini en yüksek seviyeye çıkaracak şekilde düzenlemeden, hesap yapmadan, hedeflerini açıkça ortaya koymadan ve bu hedeflere ulaşmak için sahip olunan araçları birleştirmeden yani planlar tasarılar yapmadan ve riskler almadan yapılanları açıklamaktadır (Bourdieu and Wacquant, 2003, s. 121). Haliyle yoksullar arasında yoksul yardımlarına bel bağlayarak geçinen ve bu konuda yatkinlik oluşturan kesimler ortaya çıkabilmektedir. Bu durum onların toplumsal alandan dışlanmalarını daha da artırarak kalıcı hale getirebilir. Bourdieu'ya göre, "yatkinliklerin dönüşümü, o yatkinlikleri doğuran ve kimi zaman doğurdıkları bu yatkinliklerden daha kısa ömürlü olan nesnel yapıların önceden ya da aynı zamanda dönüşümüyle mümkün olabilir" (2015, s. 204). Bu nedenle yoksulların yoksulluktan ve yoksulluğa bağlı sosyal dışlanmadan kurtulmaları ya da kurutulamıyorlarsa bu konudaki düzeylerinin en aza indirilmesi için yapılacak olan yardımların onların sermayelerini arttıracak şekilde politikalar geliştirilmesinin önemli olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adaman, F. (2010). Yoksulluk-sosyal dışlanma-mikrokredi: Türkiye'den kimi kesitler, İzzet Lofça vd. (Ed.), *Mikrokredi ve yoksulluk: yoksulluğun olmadığı bir dünyaya doğru*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Valiliği, Yayın No:8, 40-53,
- Alcock, P. (2011). Yoksulluk ve sosyal dışlanma, Alcock Pete, Margeret May ve Karen Rowlingson (Der.), *Sosyal politika: Kuramlar uygulamalar*, Barış Yıldırım vd. (Çev.), 179-188, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- ASAGM (2010). *Sosyal yardım algısı ve yoksulluk kültürü: Türkiye'de kamusal sosyal yardım alanların yardım algısı ve yoksulluk kültürü araştırması* (Genel Yayın No: 144). Ankara: Ermat Matbaacılık.
- Biçki, D. (2015). *Kent(te) yoksulluk ayrışma ve yaşam kalitesi*, Bursa: Dora Yayınları
- Bilen, M. & Mustafa, Ş. K. (2006). Yoksulluk kültürü ve Türkiye'de yoksulluk sorunu, *Sivil Toplum Dergisi*, 4 (13-14), 167-178.
- Bourdieu, P. (1989). Social space and symbolic power, *Sociological Theory*, 7(1), 14-25.
- Bourdieu, P. (2015). *Pratik nedenler*, H. U. Tanrıöver (Çev.), İstanbul: Hil Yayınları.
- Bourdieu, P., Sapiro, G. & McHale, B. (1991). First lecture. Social space and symbolic space: Introduction to a Japanese reading of distinction. *Poetics Today*, 12(4), 627-638.
- Bourdieu, P., Wacquant, L. J. D. & Farage, S. (1994). Rethinking the state: Genesis and structure of the bureaucratic Field. *Sociological Theory*, 12(1), 1-18.

- Bourdieu, P. & Wacquant, L. J. (1992). An invitation to reflexive sociology. Chicago: University of Chicago Press.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. J. D. (2003). *Düşünümsel bir antropoloji için cevaplar*, Nazlı Ökten (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, A. (2011). *Kapitalizm, yoksulluk ve Türkiye’de sosyal politika*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- CYDD (Cansuyu Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği) (2010). *Türkiye’de yoksulluk algısı araştırması: Yardımseverlerin yoksulluk algısı yoksulların yoksulluk algısı*, Ankara: Anıl Grup Matbaacılık.
- Çiğdem, A. (2011). Yoksulluk ve dinselik, *Yoksulluk halleri: Türkiye’de kent yoksulluğunun toplumsal görünümü*, Necmi Erdoğan (Ed.), 203-248, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Didero, M. (2012). Cairo’s informal waste collectors: A multi-scale and conflict sensitive perspective on sustainable livelihoods, *Erdkunde*, 66(1), 27-44.
- Duvoux, N. (2010). The Culture of poverty reconsidered. The annals of the American academy of political and social science, 629, 1-15. <https://www.semanticscholar.org/paper/The-Culture-of-Poverty-Reconsidered-Duvoux/ea2e360b1268715515c46ddc-580d3eba30d83025> (Erişim Tarihi: 08.08.2023).
- Erkul, A. & Koca, M. (2016). Yoksul yardımlarını yoksulluk ve sosyal dışlanma bağlamında yeniden düşünmek. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(3). 615-628.
- Etil, H. & Demir, M. (2014). Pierre Bourdieu’nun bilim sosyolojisine katkısı, “alan teorisi”, “habitus” cini ve refleksivite talebi. (içinde) Cogito, (Ed., Çeğin, G., Emrah Göker, Ökten, N.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gajdosikienė, I. (2004). Oscar Lewis’ culture of poverty: Critique and further development. *Kultūros Sociologija*, 88-96.
- Gordon, D. Spicker P. & Leguizamón A. S. (eds) (2006). *The international glossary on poverty*, CROP International Studies in Poverty Research, London: Zed Books.
- Güneş, F. (2010). Yoksullukla başa çıkma stratejileri, “kaynakların yoksulluğu” ve kadın emeği. *Folklor/Edebiyat*, 64., 33-64.
- Güneş, F. (2020). Yoksullar ve yoksulluk. F. Arık ve L. Taş (Ed.). *Dezavantajlılar ve dezavantajlılık sosyolojisi içinde* (161-191). Ankara: Nobel Yayınları.
- Joppke, C. (1986). The Cultural dimensions of class formation and class struggle: On The social theory of Pierre Bourdieu, *Berkeley Journal of Sociology*, 31, 53-78.
- Jourdain, A. & Naulin, S. (2016). *Pier Bourdieu’nün kuramı ve sosyolojik kullanımları*, Öykü Elitez (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaplan, M. & Yardımcıoğlu, M. (2020). Alan, habitus ve sermaye kavramlarıyla Pierre Bourdieu, *HABITUS Toplumbilim Dergisi*, (1), 23 – 37.
- Koca, M. (2015). *Kentsel yoksulluk yoksul yardımları ve dışlanma: Sivas merkez ilçe örneği* (Yayımlanmamış doktora tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Koca, M. (2015a). Sosyal dışlanma sorunu ve asgari gelir desteğinin gerekliliği, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(39). 501-510.
- Lewis, O. (1971). *İşte hayat*, Çev: Belirtilmemiş, İstanbul: E Yayınları.
- Lingman, L. (2005). Structural adjustment, gender and household survival strategies: Review of evidence and concerns, <https://cew.umich.edu/PDFs/pubs/lingamrept.pdf> (Erişim Tarihi: 08.08.2023)

- Meggio, R. (2017). *An analysis of Pierre Bourdieu's outline of a theory of practice*, London: Macat Library.
- O'Hara, D. (2000). Capitalism and Culture: Bourdieu's field theory, *Amerikastudien / American Studies*, 45(1), 43-53.
- Oktik, N. (2008). Yoksulluk olgusuna kavramsal ve kuramsal yaklaşım, *Türkiye'de yoksulluk çalışmaları*, Nurgün Oktik (Der.), Yakın Kitapevi Yayınları, İzmir.
- Özbudun, S. (2002). Küresel bir 'yoksulluk kültürü' mü?, *Yoksulluk, şiddet ve insan hakları*, Yasemin Özdek (Ed.), Ankara: *TODAİE Yayınları* 53- 69.
- Rakodi, C. (1999). A capital assets framework for analyzing household livelihood strategies: Implications for policy, *Development Policy Review*, (17),. 315-342.
- Ritzer, G. (2011). *Modern sosyoloji kuramları*. Himmet Hüller (Çev.), Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Scheuer,, J. (2003). Habitus as the principle for social practice: A proposal for critical discourse analysis, *Language in Society*, 32 (2), 143-175.
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve kültür*, Tunçay Birkan (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Small, M. L., Harding, D. J., & Lamont, M. (2010). Reconsidering culture and poverty. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 629 (1), 6-27.
- Tatlıcan, Ü. & Çeğin, G. (2007). Bourdieu ve Giddens: Habitus veya yapının ikiliği, İçinde: Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan (Der.) *Ocak ve zanaat: Pierre Bourdieu derlemesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekeli, İ. (2000). Kent yoksulluğu ve modernite'nin bu soruya yaklaşım seçenekleri üzerine, *Devlet Reformu: Yoksulluk*, 139-160.
- Townsend, P. (1979). *Poverty in the united kingdom*, Harmondsworth: Penguin Books,.
- Türkdoğan, O. (1974). *yoksulluk kültürü gecekonduların toplumsal yapısı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- United Nations (UN) (1995). The copenhagen declaration and programme of action: World summit for social development 6-12 March 1995, *United Nations Department of Publications*, New York.
- Wacquant, Loic J. D. (2003). "Düşünümsel bir antropoloji için cevaplar'a giriş", İçinde, *Düşünümsel bir antropoloji için cevaplar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Word Bank (1990). *World development report*, Published for The World Bank, Oxford University Press.